

Europa in de handen van een filoloog

De Academische Boekengids 27, juni 2001, pp. 14.

In 1958 ben ik, toen derdejaarsstudent, voor het eerst naar een boekenveiling geweest, bij Menno Hertzberger in Amsterdam. Nummer 464 was E.R. Curtius, *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter* (1948) met nog bijgevoegd de *Kritische Essays zur europäischen Literatur* van dezelfde auteur. Voor beide boeken samen heb ik fl. 18,75 betaald. Voor een student van toen een pittig bedrag. Als het om geld ging, had ik trouwens beter andere boeken kunnen kopen, zeventiende-eeuwse edities van Jan Vos of Hooft die voor een paar tientjes weggingen.

Curtius was toch een goede koop: beide boeken bezit ik nog steeds, daarna nog aangevuld met andere boeken van zijn hand, met als kleine toegift het pocketje *Büchertagebuch* (1960), een verzameling kleine opstellen over literatuur die hij in de laatste jaren van zijn leven vanaf 1951 in *Die Tat* schreef, een Zürichse krant. Daar laat de grote geleerde zich op een ontspannen manier kennen in zijn liefde voor literatuur, al is hij soms ook nog wel wat streng. Een opmerking van Clemens Brentano dat een diepgaand bezig zijn met Goethe misschien wel het grootste geluk is dat een mens op aarde kan hebben, is hem uit het hart gegrepen. Wat is nodig voor dat geluk? Gevoel voor Goethe, tijd, en een complete editie natuurlijk. Dat laatste kost veel geld, maar toch niet meer, zo heeft hij blijkbaar uitgerekend, dan een wintersportvakantie en daaraan geven veel jonge mensen ook geld uit. Een ander stuk handelt over het romantische motief van de 'Blaue Blume'. Curtius weet er met veel details van alles over te vertellen en bekent aan het eind dat hij dat ontleend heeft aan een dissertatie van Jutta Hecker over dat onderwerp. De afsluitende zin is: 'Ich liebe das Konkrete in der Wissenschaft und kann nie genug davon haben.' En daarmee ben ik terug bij *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*.

Eenheid van Europa

Het boek is mede opgedragen aan de befaamde kunsthistoricus Aby Warburg, en op p. 43 staat wat verscholen te lezen waarom: van hem is de uitdrukking 'Der liebe Gott steckt im Detail'. Dat heeft Curtius geïnspireerd tot zijn meesterwerk waarin hij uit een ongelofelijke hoeveelheid details een samenvattend beeld opbouwde. Het gaat dan om een idealiserend en mannelijk-elitair beeld van een bovennationalistische Europese literatuur als gedragen en gevormd door de klassieke letterkunde.

Als ik het boek nu voor het eerst in handen had gekregen in plaats van in 1958 toen ik nog minder scherp oplette, zou ik misschien al na de eerste voetnoot met de lectuur opgehouden zijn. Daarin wordt namelijk met instemming een beschouwing van Max Scheler aangehaald over het verval van de moderne massademocratie: 'Die herrschend gewordene und schliesslich auf Frauen und halbe Kinder erweiterte Demokratie ist keine Freundin, sondern eher eine Feindin der Vernunft und Wissenschaft.' Toch, die Frauen als verderf van de democratie dan maar even daarlatend, mag niet vergeten worden dat Curtius zijn boek in 1948 heeft gepubliceerd, nadat hij er jarenlang aan had gewerkt in een nazi-Duitsland waartegen hij al in 1932, dus een jaar voor Hitlers Machtübernahme, had gewaarschuwd. Hij is zijn professoraat in Bonn overigens tot het eind van de oorlog blijven vervullen. Men heeft in verband daarmee wel over 'innere Emigration' gesproken. Hoewel Curtius in de jaren daarvoor veel over de moderne literatuur had geschreven, zoals over Joyces *Ulysses*, keerde hij nu terug naar de periode waarover ook zijn dissertatie ging, de Middeleeuwen in de 'Romania', Frankrijk, Italië, Spanje.

De eenheid van Europa ziet Curtius gegrond in het Latijn. Alle literaturen in de volkstaal zijn gedragen en gevoed door de Latijnse literatuur, wat vorm en inhoud betreft. Een echte Europese literatuur-historicus moet een 'civis Romanus' zijn, jarenlang hebben gewerkt op het eigen gebied en tegelijkertijd steeds weer nieuwe gebieden en tijdvakken uitkiezend. Zo heeft Curtius het zelf ook geprobeerd. In zijn studies over moderne literatuur komen de Franse, Duitse, Engelse, Italiaanse en Spaanse letterkundes allemaal aan de orde en tussendoor heeft hij ook essays of boeken geschreven over Vergilius, Dante, Goethe en Balzac.

Tweede Ulysses

Als iemand aan dat beeld van de ideale Europese literatuurkenner voldeed, was Curtius dat wel zelf. Maar ook hij is steeds meer gaan inzien dat dit ideaal onbereikbaar bleef. Om de eenheid van 'Europa' te onderzoeken moest dus een andere methode gezocht worden en dat werd die van de 'Toposforschung', het vervolgen van gemeenplaatsen door de eeuwen heen. Zo wordt continuïteit zichtbaar, maar ook hoe in die continuïteit steeds weer anders wordt gewerkt.

Vaktechnisch gezien is Curtius' nieuwe blik op de Middeleeuwen als een 'lateinisches Mittelalter' waarschijnlijk het meest vernieuwend geweest. Hij heeft laten zien hoe vanaf de laat-antieke samenleving de klassieke cultuur in een invloedrijke bovenlaag steeds is blijven bestaan en bevruchtend heeft gewerkt. Het oude systeem van de zeven vrije kunsten, met als basis het trivium van grammatica, dialectica en retorica was gehandhaafd, er waren vaste 'schoolauteurs', en er waren dus die 'topen'. Dat kon om betrekkelijk schoolse zaken gaan, zoals 'Hoe sluit ik een gedicht af'. Al bij Vergilius kon je lezen dat de dichter er een eind aan maakt 'omdat het avond wordt' en 1600 jaar later sluit Anna

Roemers een gedicht op dezelfde manier af. Maar er zijn ook meer inhoudelijke topen. Door de hele Europese literatuur heen kun je volgen hoe het ideale landschap eruitziet en dat blijkt in tweeduizend jaar niet sterk veranderd te zijn, of je nu een Nederlands, een Frans of een Latijns werk leest.

Zo creëerde Curtius zich die ene Europese literatuur, waarbij het hem door zijn fenomenale belezeneheid steeds weer lukte auteurs onderling te verbinden. Geen wonder dat hij *Ulysses* zo bewonderde. Joyce moet voor hem de geïncarneerde Europese geest zijn geweest die moeiteloos de bijbelschrijvers, Homerus, Dante, Shakespeare en wie niet al meer kon inzetten om een door en door modern beeld van de moderne stad te schetsen. In een uitvoerig essay in de *Times Literary Supplement* van 3 oktober 1980 speelt Peter Dronke met de gedachte dat *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter* als een tweede *Ulysses* beschouwd kan worden. Beide boeken tellen 18 hoofdstukken (bij Curtius volgen dan overigens in 150 blz. nog 25 Exkurse!), beide boeken vertonen een verbrokkelde structuur en toch claimen beide auteurs dat hun boek in zijn geheel moet worden gelezen om werkelijk te worden begrepen. En beide boeken vertegenwoordigen, dat voorop, 'Europa'.

Jaloezie

Curtius was voor zijn levenswerk in de wieg gelegd. Zijn grootvader Ernst was een archeoloog die belangrijke opgravingen in Griekenland heeft gedaan, een oom was een bekend klassiek filoloog en zijn vader bekleedde hoge ambtelijke functies, waaronder het presidiaat van de Evangelische Kirche in de Elzas. Klassieken en christendom kreeg de jongeman dus al van huis mee. Zijn moeder was een gravin van Frans-Zwitserse afkomst met wie Ernst Robert altijd in het Frans correspondeerde. De Elzas is trouwens nu net dat deel van Duitsland dat altijd - ten goede of ten kwade - nauwe relaties met Frankrijk heeft gehad. Zijn familie kon hem door heel Europa introducties bezorgen en zo vertelt hij later dat hij bijvoorbeeld een prachtreis door Engeland heeft gemaakt waar hij in diverse 'country houses' gastvrij ontvangen werd. Maar ook in Parijs en Rome heeft hij meermalen korter of langer verblijf gehouden. Het kan niet mooier.

Die andere Duitse Romanist, Victor Klemperer, de gekwelde en vernederde joodse geleerde wiens dagboeken zo'n onvergetelijk beeld van de periode 1932-1945 bieden, heeft zijn leven lang met jaloezie de carrière van zijn gefortuneerde en succesvolle collega gevolgd. Steeds kwam Curtius nu juist terecht op de plekken waar hij graag had willen werken, steeds kreeg Curtius roem (met 'snob-boeken' zoals Klemperer ze noemt) waar erkenning voor Klemperer in het antisemitische Duitsland onbereikbaar bleef. Maar ook Klemperer kan ten slotte niet om zijn bewondering voor de kennis, belezeneheid en brede visie van zijn schaduwbeeld heen.

Waarom heeft Curtius' standaardwerk me zo'n veertig jaar blijvend geboeid, zodat er eigenlijk geen jaar voorbijging zonder dat ik er wel weer eens in las? Om de ongelofelijk rijke vakinhoud natuurlijk. Net als voor Aby Warburg steekt God voor mij ook vaak in de details en dan kom je bij Curtius wel aan je trekken. Maar toch ook om dat verleidelijke beeld van die ene Europese cultuur. Als het met Europa politiek wat moet worden, doen we er wijs aan gebruik te maken van die culturele erfenis. Is het allemaal achterhaald? Curtius zei al dat het Grieks praktisch helemaal verdwenen was en het Latijn driekwart. Met dat laatste is het nu al weer veel slechter gesteld. Maar in 2000 werden we in Nederland verwend met drie Dante-vertolkingen en de vertalingen van de klassieken zijn niet meer aan te slepen. In de boekhandels in Madrid en Rome vind je dezelfde boeken als in die van Amsterdam. En het *magnum opus* van Curtius (11e druk, 1993) is nog steeds verkrijgbaar, gebonden en in paperback.

Riet Schenkeveld-van der Dussen is hoogleraar Nederlandse letterkunde 1500-1850 aan de Universiteit Utrecht.

Besproken boeken:

Ernst Robert Curtius, *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*. Bern: A. Francke AG Verlag 1948.